

UNDE A ȚINUT GH. ASACHI CURSUL DE INGINERIE?

de N. C. ENESCU

Amintirea ce s-a făcut de curînd în țara noastră, în câteva perioade, despre împlinirea a o sută douăzeci de ani de la înființarea Academiei Mihăilene, a reactualizat figura marelui Asachi, organizatorul și — am putea spune — ctitorul școlii naționale din Moldova.

Gh. Asachi reprezintă o direcție culturală și prima direcție culturală fecundă și înnoitoare în numeroase ramuri ale culturii din Moldova.

Am fost obișnuiți pînă acum a crede că această direcție culturală a lui Asachi a însemnat numai afirmarea caracterului național al culturii, adică îmbrăcarea ei în haina națională, exprimarea ei în limba romînească.

În fapt, direcția culturală a lui Asachi nu a însemnat numai aceasta, ci și o lărgire a conceptului de cultură națională. Pînă la Asachi, cultura națională în Moldova avea un caracter predominant religios, teologic. Ea era reprezentată prin textele religioase traduse în limba romînă sau prin prelucrări și reflexii asupra temelor religioase tipărite în limba națională. Alte ramuri ale culturii nu constituiau patrimoniul culturii naționale. Acestea erau însușite, cunoscute, prin mijlocirea altor limbi — greaca, franceza. Asachi a adăugat la conținutul religios al culturii naționale și științele exacte, științele naturii, științele sociale, creațiile literare și artistice. Adică, Asachi e printre primii oameni de cultură din Moldova care a atribuit culturii înțelesul cu care este întrebuințată și astăzi în lumea civilizată. Încît, direcția culturală a lui Asachi a însemnat, între altele, și științificizarea culturii, precum foarte bine s-a observat de către unii cercetători din vremea noastră¹. Asachi este printre primii oameni de cultură din Moldova care au înțeles importanța științei pentru dezvoltarea culturii și a vieții naționale. De aceea, direcția sa culturală înseamnă direcția națională a culturii pe bazele trainice ale științei.

Pentru a afirma, statornici ori impune această direcție culturală, Asachi a trebuit să lupte toată viața și să ia numeroase inițiative în

¹ *Gr. T. Popa* — Dezvoltarea spiritului științific în Moldova și contribuția Academiei Mihăilene la această dezvoltare în „De la Academia Mihăileană la Liceul național”, Iași, 1936, pag. 453—847.

N. I. Popa — Școala din Moldova ca instrument de difuzare a științei — în „Studii și cercetări științifice” an. IV, Nr. 3—4, 1954. ed. Academiei R.P.R., filiala Iași, pag. 529—564.

diferite domenii. Încă de la începutul activității sale culturale, după întoarcerea de la studii din străinătate — cu toate că abia trecuse de 24 ani — Asachi a manifestat clar și ferm această direcție. Este semnificativ faptul că Gh. Asachi — deși avea o pregătire multilaterală și putea să desfășoare o activitate culturală în orice domeniu — s-a afirmat de la început printr-o realizare în domeniul științific: a deschis în capitala Moldovei, „pe lângă școala elinească“, un curs de inginerie, predind, pentru prima dată, în limba română „matematica teoretică și aplicație practică de geodezie și arhitectură“². Deci — un curs de știință aplicată. Se știe că Asachi — ținând seama de nevoile țării și de pregătirea sa — a cerut domnitorului Scarlat Calimah învoirea de a preda acest curs de inginerie la Academia grecească — școala domnească din Iași. Pe baza recomandării Epitropiei școlilor, domnitorul îi aprobă cererea la 15 noiembrie 1813; iar cursul a fost ținut între anii 1814—1818³.

II. *Locul unde a ținut Asachi cursul de inginerie* este obiectul acestei lucrări.

1. S-ar părea că locul unde a ținut Asachi acest curs nu prezintă vreo importanță deosebită și deci cercetarea unei astfel de probleme nu ar avea valoare. Credem, totuși, că adevărul istoric trebuie cunoscut. Apoi, din cele ce vom înfățișa se va vedea că locul unde s-a ținut acest curs constituie un element care poate caracteriza atât pe Asachi cât și clasa conducătoare de atunci.

2. Asupra locului unde a ținut Asachi cursul său de inginerie, istoricii culturii noastre fac *afirmații deosebite*: a) unii spun că acest curs s-a ținut la școala grecească (domnească) de la mitropolie (Iași)⁴; b) alții spun că acest curs s-a ținut la școala grecească de la mânăstirea Trei Ierarhi (Iași)⁵.

² Gh. Asachi — Relație istorică asupra școlilor naționale în Moldova de la a lor statonnicire 1828—1838 în „Buletinul Oficial“, an. VI, Nr. 55, 14 iulie 1838, pag. 218.

³ Gh. Asachi — Document relativ la istoria instrucțiunii publice în Moldova — republicat de Th. Codrescu în „Uricarul“, vol. XVI, pag. 409—412.

⁴ A. D. Xenopol și C. Erbiceanu — Serbarea școlară de la Iași, 1885, pag. 119. Cf. și A. D. Xenopol — Istoria Românilor din Dacia Traiană — vol. X — Iași, 1896, pag. 182.

V. A. Urechia — Istoria școalelor, IV, Buc., 1901, pag. 192. N. Iorga — Istoria literaturii românești în veacul al XVIII-lea. Buc. 1901, pag. 518; Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea. Buc., 1907, pg. 11—15. Istoria învăț. rom. Buc. 1928, pag. 162.

⁵ N. A. Bogdan — Orașul Iași, ed. II, Iași, 1913, pag. 254... „la școala domnească din Trei Sfetitele în care se preda aproape numai grecește“; C. Andreescu — Istoricul liceului național din Iași — în „De la Academia Mihăileană la liceul național“. 1936, pag. 9.

Acad. M. Roller — Istoria R.P.R. — Buc. 1952, pag. 288: „la școala de la Trei Ierarhi, unde limba de predare era cea elină.“

N. I. Popa — op. cit., pag. 553: „la școala grecească de la Trei Ierarhi“; Acad. G. Călinescu — Istoria literaturii române I, Buc. 1953, pag. 97: „la școala de la Trei Ierarhi, unde limba de predare era greacă“.

3. *Care-i adevărul istoric asupra locului unde a ținut Asachi cursul de inginerie?*

De la început trebuie să spunem că nu ne putem folosi de izvoare directe privitoare la această problemă. Probabil că aceste izvoare au ars în marele foc al Iașilor din 19 iulie 1827⁶. Dacă n-au ars, ele nu sînt încă descoperite și publicate. De aceea, trebuie să ne folosim de acte lăturalnice, de mărturii contemporane și de izvoare constituite din factorii sociali ori din diferitele situații sociale de atunci, care au determinat o anumită soluție acestei probleme.

Ce școli erau în Iași la începutul secolului XIX, unde Asachi ar fi putut cere și ar fi putut ține cursul său de inginerie?

La începutul secolului al XIX-lea, funcționau în Iași următoarele școli:

a) *Academia grecească* — înființată de Gr. Al. Ghica în 1765 — instituție de învățămînt superior în care se învățau științele și literatura clasică — în limba elină și greacă⁷. Era frecventată de fiii de boieri romîni și greci din Moldova ori de peste granițe — și de cîțiva tineri din celelalte categorii sociale, afară de țărani.

Despre existența acestei Academii vorbesc mai multe hrisoave domnești și documente contemporane. Astfel: Hrisovul lui Gr. Al. Ghica din 13 august 1765 — privitor la înființarea școlii elinești la mînăstirea Mavromolului din Galați — între altele, spune: „Deci după așezare ce am făcut Domnia mea pentru școlile elinești, aice, în orașul Iașului în Sf. Mitropolie, prin al nostru hrisov n-am lipsit... să se facă și să se așeze acolo în orașul Galaților o elinească școală”⁸.

Hrisovul aceluiași domn din oct. 1766 — relativ la școlile din Moldova — spune: „Și fiindcă mai înainte vreme se afla școala necuprinsă cu cele trebuincioase spre neprocopseala ucenicilor, ca să aducem la starea cea mai desăvîrșită a învățaturii spre înmulțirea dascăliilor ca și a ucenicilor, iată, dar *am zidit* din temelie *această Academie, lingă mitropolie* pre a noastră cheltuială, slobodă, îndestulată și cu toate cele trebuincioase lucrărilor ei și cu biserica întru care se prăznuște Domnului și Dumnezeului nostru I. C. Ș-am orînduit dascăl nu numai la *această Academie ce am zidit aice în Iași*, ce și în toată țara”⁹.

În același timp, Gr. Al. Ghica hotărăște ca biserica Stretenia — mitropolia de astăzi și de atunci — „să se alătore către Academie să fie pentru cei ce se învață”; iar biserica Sf. Gheorghe, zidită în 1761 de mitropolitul Gavriil Calimah, o declară mitropolie, după dorința aceluiași mitropolit¹⁰.

În 1797, cele două biserici din curtea mitropoliei și Academia ard. Ele sînt reconstruite prin grija mitropolitului Iacob II Stamate, între

⁶ Diacon Dr. Alex. Ciurea — Focul din 1827 de la Iași și izvoarele documentare ale Moldovei. Caransebeș, 1946, pag. 6—7.

⁷ V. A. Urechia — Op. cit. t. I, pag. 13, 17—18; t. IV, pag. 51.

⁸ Th. Codrescu — Uricarul, Vol. I, pag. 272—273.

⁹ V. A. Urechia — în op. cit. t. IV, pag. 51 — publică acest hrisov.

¹⁰ C. Erbiceanu — Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei metropolitane din Iași — Buc. 1888, pag. XLIX.

1797—1803¹¹. Din anaforaua aceluiași mitropolit către domnitorul Scarlat Calimah — prin care prezintă un proiect de reorganizare a școlii domnești „cu nume de Academie cinstită“ — se poate înțelege și poziția aproximativă a școlii domnești în curtea mitropoliei: spre sud de mitropolia de astăzi și vest de biserică Sf. Gheorghe din aceeași curte a mitropoliei¹².

Hrisovul din 29 mai 1803 al domnitorului Al. C. Moruz relativ la reînființarea școlii Mavromolului, între altele, spune: „...meremețesind de acum școala Eșului, aducându-o, prin cît s-au putut la mai bună orînduială cu obștesc al nostru hrisov am cinstit-o. După aceasta întorcîndu-ne spre tîrgurile de afară ne silim să sămănăm cuvînt prelutîndeni, ca grîul, deci dar: A. Așezăm Domnia mea în tîrgul Galați școală de limba elinească și moldovenească, pe care voiam să fie în mănăstirea Mavromolului, precum au fost și mai înainte¹³.

Gh. Săulescu — în prefața gramaticii romîne din 1833, dedicată mitropolitului Veniamin Costache — între altele, spune: „la 1812, aflîndu-mă în vîrstă de 13 ani, în curtea voastră (a mitropoliei) petrecînd, am urmat cursul filologiei și al științelor în școala elinească pînă la 1819“¹⁴.

Numeroase lucrări — manuale de școală — tipărite, între 1800-1818, în limba elină de către profesorii greci de la această Academie — după tratatele din Apus¹⁵ — confirmă și ele continuitatea acestei școli în sec. al XIX-lea. Școala domnească, zisă grecească, o întîlnim la mitropolie și în 1820¹⁶. Cursurile acestei școli se pare că au încetat după eteria din 1821, dar clădirea a existat pînă la focul cel mare din iulie 1827 — cum se constată aceasta din anaforaua mitropolitului Veniamin și a veliților boieri din 15 august 1827¹⁷, întărită de către domnitorul Ioniță Sandu Sturza, prin care se arată „veniturile școlii domnești din Iași“, se propunea reconstrucția unei școli și „restatornicirea școlilor naționale“.

Deci, sînt numeroase documente care afirmă existența și continuitatea „Academiei grecești“, „școlii domnești“, etc. de la mitropolia din Iași — de la înființarea ei și pînă la 1821.

b) Școala normalicească de la biserică Sf. Nicolae domnesc, Iași — înființată printr-o hotărîre a mitropolitului Nichifor (1740—1750) din 1749. Prin această hotărîre, mitropolitul Nichifor, ținînd seamă că „omul din tinerețele lui spre ceale rele iaste rivnitoriu“, poruncește preoților de la bisericile Sf. Nicolae, Sfa Vineri și Sf. Sava, între altele, să aducă

¹¹ C. Erbiceanu — Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei metropolitane din Iași, Buc. 1888, — pag. L—LVIII. Cf. și C. Andreescu — op. cit., pag. 15.

¹² Th. Codrescu — op. cit., III, pag. 13.

¹³ V. A. Urechia — op. cit., IV, pag. 137 Th. Codrescu, op. cit. III, pag. 22—29.

¹⁴ Gh. Săulescu — Gramatică romînească... parlea I, Etimologică, Iași 1833, pag. VI—VII V. A. Urechia — op. cit. I, pag. 107.

¹⁵ A. D. Xenopoi — Istoria Romînilor... vol. X, 173—176, 185—186.

¹⁶ C. Erbiceanu — op. cit., pag. LVIII. G. Bogdan-Dulcă — Gh. Lazăr, Buc. 1924, nap. 152.

¹⁷ Th. Codrescu — op. cit. 91—95, Cf. și Gh. Asachi — Relație istorică asupra școlilor naționale din Moldova — în loc. cit. pag. 218.

la școală „copiii prostimii de la trei ani în sus, însă care nu va fi de hrană“ (bun de muncă) spre a-i învăța catehismul. La aceste școli vor fi aduși de asemenea și copiii de mazili, negustori și alte bresle de cinste precum și fiii de preoți¹⁸.

Măsura se menține și de către mitropolitul Iacob I Putneanul (1750—1758) care a întocmit și un bucvâr (1755) pentru aceste școli¹⁹.

Hrisovul din mai 1776, al domnitorului Gr. Al. Ghica, vorbește de „școala domnească pentru popor aflătoare în biserica domnească cu hramul Sf. Nicolae“ în care școală „se învață începuturile în limba națională și cântările bisericesti“ și arată că purtarea de grijă pentru drepturile dascălilor (doi) ce a numit s-o aibă Epitropia Academiei din Iași²⁰.

Despre această școală se amintește și pe vremea mitropolitului Iacob II Stamate (1792—1803) că era „tupilată sub zidul ce înconjură biserica Sf. Nicolae, trăia din elemosină (milostenie) și în urmăre se frecventa numai de fiii de preoți, de dascăli, de pălimari și de clopotari — carii fiind scolarer benevoli se îngreoa a învăța a celi alte cărți decît acele de zilnica lor întrebuintare și duple regulile caligrafiei a scrie pe masă, cînd în viața practică nu avea altă îndemînare de a scrie decît pe genunchi“.

La această școală, mitropolitul Iacob II Stamate adusesse și rîndui ca învățător pe bucovineanul Ioan Alboteanu, care, la 1803, cînd mitropolitul Veniamin Costache a organizat seminarul de la Socola, a fost însărcinat cu „direcția învățăturilor“ de la noua școală²¹.

Prin 1814, școala normalicească de la biserica Sf. Nicolae domnesc încă funcționa. S-a păstrat „Despărțirea ceasurilor (orarul) pentru învățăturile școlii normalicești de la biserica gospod. a Sf. Ierarh Nicolae din Iași, 14 ianuarie 1814“. Din acest orar se vede că această școală era organizată cu două clase. În trei ceasuri dimineața și un ceas după amiază se învăța de către dascălii Hristea și Macarie — fiecare la cîte o clasă — abecedarul cu tabele de slovenire, gramatica romînească, citirea psalmilor, simbolul (credinței), religia, nărvirea (morală), aritmetica, caligrafia; iar în ultimele două ceasuri după amiază se învățau „cîntările bisericesti cu toate stările“ (clasele) cu psaltul Constantin²². E probabil că această școală să fi funcționat pînă la 1821 — cînd activitatea școlilor din Iași a încetat. După această dată, mitropolitul Veniamin reîntors din Basarabia unde se refugiase în timpul eteriei — în calitate de prim epitrop al școlilor — organizează o școală dom-

¹⁸ V. A. Urechia — op. cit. I, pag. 20—21. N. Iorga — Istoria învăț. rom. Buc. 1928, pag. 76.

¹⁹ N. Iorga — op. cit. pag. 76—77. V. A. Urechia — op. cit. I, pag. 32.

²⁰ Hrisovul lui Mihail Grigoriu Sturza Voevod din 29 martie 1846 — Arh. St. Buc. În acest hrisov se citează și hrisovul lui Gr. A. Ghica din 1776. Cf. și A. Vizante — Veniamin Costache Mitropolitul Moldovei și Sucevei, Iași, 1881, pag. 24. N. Iorga, op. cit. pag. 100 Th. Codrescu, op. cit. VII, pag. 52—54.

²¹ „Albina Romînească“ Nr. 94 din 26 noiembrie 1844 publică necrologul „Paharnicul Ion Alboteanu“ — de unde am luat datele privitoare la școala Sf. Nicolae pe timpul mitropolitului Iacob II Stamate.

²² Th. Codrescu, op. cit. X, pag. 514. V. A. Urechia, op. cit. I, pag. 105. Cf. și N. Iorga, op. cit. pag. 160.

nească cu un dascăl — la 1825 — la minăstirea Trei Ierarhi²³. Aceasta înseamnă că școala domnească de la biserica Sf. Nicolae nu mai funcționa.

c) *Seminarul de la Socola* — școală cu dascăli moldovenești — „pentru învățătura feciorilor de preoți și diaconi care la vremea lor numai dintr-aceia să se hirotonisească preoți“, cum spune hrisevul lui Alex. C. Moruz din 1 sept. 1803, prin care se întemeiază această școală, după stăruința mitropolitului Veniamin Costache²⁴.

d) *Școala de psaltichie* — „spre a învăța pre unii din psalți ce se află aici (Iași) și a paradosi și la vreo cîțiva copii începători, — căci și meșterșugul muzichiei aice în țara noastră pînă acum nefiind desăvirșit, nu-și putea afla îndreptarea pentru lipsa acelor desăvirșit într-acest meșteșug“ — cum spune anaforaia mitropolitului Veniamin, pe care domnitorul Al. C. Moruz o întărește la 4 oct. 1805. Școala a funcționat la mitropolie, avînd ca profesor pe „Petre Protopsaltul bisericei cei mari“ (catedrala mitropoliei), care învățase la biserica patriarhiei din Constantinopol, și era susținută dintr-o contribuție a Casei Școlilor (100 lei lunar) și a mitropoliei și episcopiiilor (200 lei lunar)²⁵.

Acestea sînt școlile despre care — cum am văzut — sînt dovezi neîndoielnice că existau în perioada dintre 1813—1818, cînd Asachi a obținut aprobarea domnească și a ținut cursul său de inginerie. Deci, erau pașru școli domnești, adică organizate pe bază de hriseave domnești și susținute din mijloace stabilite prin hrisevul de înființarea lor.

e) Se pune întrebarea: Dar la minăstirea Trei Ierarhi din Iași nu era nici o școală în acea vreme? Ce s-a făcut cu școala înființată de Vasile Lupu Vodă?

Se știe că, în 1640, Vasile Lupu Vodă a înființat la minăstirea Trei Ierarhi o școală de grad înalt, cunoscută în istoria culturii sub numele de „Colegiul Vasilian“, „Academia Vasiliană“. În această școală superioară se învățau slavona, greaca, și latina, cîntarea bisericească pe note de muzică, catehismul, aritmetica, poezia, retorica, filosofia, teologia, legile²⁶. Această școală, pe care Vasile Lupu a înzestrat-o cu trei moșii din ținutul Romanului și cu veniturile feredelui din Iași, este amintită în memoriile de călătorie prin Moldova ale prelatului catolic M. Bandinus²⁷, ale diaconului ortodox din Antiohia Paul de Alep²⁸, de diferite

²³ V. A. Urechia — op. cit. I, pag. 106.

²⁴ Th. Codrescu — op. cit. VII, pag. 132-136 — publică hrisevul domnitorului Al. C. Moruz pentru înființarea seminarului.

²⁵ V. A. Urechia — op. cit., I, pag. 100, t. IV, pag. 140—141, în care se publică anaforaia și hrisevul domnesc pentru înființarea școlii de psaltichie.

²⁶ Dosar 136. Tr. 1137, op. 1290, Arh. Stat, Iași, Cf. A. D. Xenopol — Istoria Romînilor, VII, 1896, pag. 60. N. Iorga — Istoria învățăm. rom. 1928, pag. 26. C. Andreescu, op. cit. pag. 9—10.

²⁷ V. A. Urechia — Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646 — în „Analele Academiei Romîne“, t. XVI, 1894. Memoriile secțiunii istorice, Buc. 1895, pag. 105 și 259. Cf. și Th. Codrescu, op. cit. VII, pg. 5, unde se publică actul de cumpărarea locului pt. școală.

²⁸ N. A. Bogdan — op. cit. pag. 208—209.

hrisoave domnești din sec. XVII²⁹, de către Dimitrie Cantemir în „Descrierea Moldovei”³⁰ de hrisovul lui Gr. Ghica din 6 iulie 1765, într-un studiu al lui Andreas Wolf publicat la Sibiu în 1805³¹. Din alte acte se constată că această școală a funcționat pînă în zilele domnitorului Mihai Racoviță, la 1724, cînd a ars³².

După această dată, în niciun izvor vrednic de încredere nu se mai vorbește despre existența acestei școli — epitropisită de egumenii de la mînăstirea Trei Ierarhi. Dimpotrivă sînt izvoare în care se spune că „arzînd școalele (1724) au rămas locul slobod și pustiu” pînă în 1736. Atunci, Grigore Ghica Voevod (1735—1741) aducînd de la Țarigrad suiulgii (specialiști în instalații de apă) pentru facerea haznalelor și dregerea feredeelor, doi dintre aceștia — Dima și Constantin Suiulgiul — se înțeleg cu egumenul Ezecheil de la Trei Sfetitele și iau în folosință „acel loc al școlilor, fiind slobod și pustiu, cu 5 lei pe an bezmăn”. „Fac pe el casă și dreg pivnița risipită”. În 30 iulie 1761, acești suiulgii fac schimb: dau locul domnesc din ulița mare — „dinaintea porții Sf. mănăstiri... alături cu o pivniță a mănăstirii” Trei Ierarhi și pe care-l aveau de la domnitorul Const. Racoviță (1749 — 1753) — pentru locul mînăstirii Trei Ierarhi din ulița ciubotărească, locul școlilor pe care-și construiesc casă. Acum voiau să devină stăpîni definitiv pe locul ce-l aveau cu bezmăn³³.

Poate că tocmai arderea acestei școli — ctitorie a lui Vasile Lupu — îl va fi îndemnat pe Gr. M. Ghica (1726—1733) să se ocupe de organizarea școlilor din Iași, așezînd școală elinească, grecească și moldovească la mitropolie.

Această școală, ctitorită și înzestrată cu venituri de către Vasile Lupu — odată arsă, n-a mai funcționat. Se știe că tocmai acest fapt a constituit obiectul unui mare proces inițiat, deschis și susținut de Asachi între 1827—1846 împotriva egumenilor de la Trei Ierarhi pentru că, după arderea școlii, au înstrăinat locul ei; iar din veniturile celor trei moșii și ale feredeului, nu au clădit un local nou și nu au mai reînființat școala, cum erau datori ca epitropi ai acestei școli, după hrisovul de danie al lui Vasile Lupu. În diferite etape ale procesului, egumenii acestei mînăstiri nu s-au apărat aducînd dovezi că au reconstruit clădirea și au reînființat școala și că această școală refăcută de ei ar mai funcționa. În

²⁹ Uricul sîrîesc de la Domnul Gheorghe Ștefan Voevod din 2 aprilie 1656 — în Dosar 136, Tr. 1137, op. 1290. Arh. Stat. Iași, precum și în Uricarul XVI, pag. 6—8 Suretul lui Ilieș Voevod din 19 sept. 1666. Uricul lui Anțonie Rusăt Voevod 4 ian. 1676, în Uricarul, pag. 9—14.

³⁰ *Dimitrie Cantemir* — *Descrierea Moldovei* — trad. Gh. Adamescu. Buc. 1942. pag. 193—194.

³¹ *Gh. Asachi* — „Intîmpinarea scrisă citată la tratația pricinii” în procesul Epitrop. școalelor naționale cu mînăstirea Trei Sfelitelor — în Dosar, Tr. 1137. Arh. Stat. Iași.

³² *Idem* — Cf. și *N. Iorga* — Documente privitoare la familia Calimachi Vol. I, Buc. 1902, pag. 450—451. Cf. și *Nicolae Mustea* în M. Kogălniceanu „Cronicele Romîniei seau Leopiseșile Moldovei și Vlahiei, ed. II, tom. III, Buc. 1874, pag. 68.

³³ *N. Iorga* — Documente privitoare la familia Callimachi, Vol. I, Buc. 1902, pag. 450—451.

cursul acestui proces, egumenii de la Trei Ierarhi nici măcar n-au afirmat că ar fi reînființat și că s-ar fi îngrijit de o astfel de școală, ori că ea ar fi funcționat la minăstirea Trei Ierarhi — nici în trecut nici în vremea cind Asachi a deschis cursul de inginerie. La unul din termenele acestui proces, egumenul respectiv a susținut că minăstirea Trei Ierarhi a contribuit la susținerea școlii domnești de la mitropolie înființată de Gr. A. Ghica, potrivit cu hrisovul acestuia din 6 iulie 1765, care obliga toate minăstirile pămîntene și grecești să ajute susținerea școlii domnești de curind zidite³⁴. Prin aceasta s-a achitat de obligațiile „dănuitorului” Vasile Lupu — dacă a fost vreo astfel de obligație. Deci, egumenul minăstirii Trei Ierarhi nu a pretins că a susținut vreo altă școală în cuprinsul minăstirii Trei Ierarhi, pe care ar fi înființat-o după focul din 1724. Dacă reprezentanții minăstirii Trei Ierarhi nu afirmă că au reînființat și deci că ar fi susținut o astfel de școală în cuprinsul acelei minăstiri — deși aveau interesul s-o spună — cum s-ar putea afirma că era o școală grecească la minăstirea Trei Ierarhi, cind a ținut Asachi cursul de inginerie?

Pe de altă parte, Asachi în calitatea sa de vechil al episcopiei învățăturilor publice, în acest proces, în toate întîmpinările lui pretinde egumenilor de la minăstirea Trei Ierarhi restituirea veniturilor celor trei moșii și ale feredeului începînd de la 1724 — data arderii școlii — și nu de la o dată mai tîrzie, de după 1813. Dacă școala grecească ar fi existat la Trei Ierarhi pînă la 1821, bunăoară, ar fi cerut Asachi veniturile necheluite cu școala pentru 100 ani în urmă?

Hrisovul lui Mihail Grigoriu Sturza Voevod din 29 martie 1746, nr. 23³⁵ — care dă hotărîre definitivă în acest proces în favoarea Episcopiei învățăturilor publice — face istoricul acestui proces cu arătarea pozițiilor celor două părți în cauză și nu vorbește nimic despre vreo pretenție a egumenilor de la minăstirea Trei Ierarhi că a existat și a susținut școala ctitorită de Vasile Lupu și după 1724 ori că Asachi ar fi cerut în mod exagerat veniturile acelor trei moșii și ale feredeului de la această dată. Acest hrisov, în legătură cu veniturile cerute de Asachi, spune: „În ceea ce privește veniturile din trecut, date fiind împrejurările că după 200 de ani nu pot fi stabilite cu ușurință, se scutește mănăstirea de a le mai inapoia”. Dacă ar fi fost școala grecească la minăstirea Trei Ierarhi pînă după 1813, s-ar fi putut scrie cele de mai sus în citatul hrisov? Nu ar fi spus hrisovul că e vorba de veniturile din trecut de acum 30 de ani încoace, nu „după 200 de ani?”

Toate situațiile prezentate, care se desprind din documente mai presus de orice îndoială, ne îndreptățesc să afirmăm că nu exista nici o școală grecească la minăstirea Trei Ierarhi — cind Asachi a obținut aprobarea domnească și a ținut cursul de inginerie (1813—1818).

³⁴ *Th. Codrescu* — op. cit. VIII, pag. 185—193 — unde publică „Actul atîngălor de zestrea Ghimnaziei Vasiliene cu care au inzestrat ctitorul ei, fericitul domn Vasilie la 1644” din 14 noiembrie 1830. *Gh. Asachi* — în „Întîmpinarea scrisă citită la tratația pricinii” în *Dosar 136*, Tr. 1137, op. 1290, Arh. Stat. Iași. Hrisovul lui Gr. Al. Ghica din 1765 în *Dosar Nr. 236*, Tr. 1764, op. 2013 — Arhivele Stat. Iași.

³⁵ Hrisovul citat — aparține Arh. Stat. Buc.

În afară de aceste documente și mărturiile oficiale mai sînt și alte mărturii contemporane care duc la aceeași concluzie.

Dr. Andreas Wolf care a trăit în Moldova între 1780—1804 fiind și medicul mitropolitului Iacob II Stamate — într-o lucrare tipărită la Sibiu în 1805, spune despre școlile din Iași următoarele: „În așa oraș mare ar trebui să fie cel puțin trei școli, dar este numai una și aceea de nici o importanță, care fu clădită cu 25—26 ani înainte, lângă mitropolie”³⁶. E limpede că această afirmație se referă la Academia grecească înființată și zidită de Gr. Al. Ghica și totodată neagă existența unei alte școli — la mînăstirea Trei Ierarhi, bunăoară.

Gh. Asachi — într-o lucrare de mai tîrziu „Question de l'instruction publique en Moldavie” 1858, în care înfățișează lupta lui pentru introducerea în Moldova a învățămîntului de un grad mai înalt în limba națională — în legătură cu acest curs de inginerie pe care l-a ținut, între altele, spune: „Domnii greci ajutau să vegeteze la Iași unica școală publică numită domnească și frecventată numai de fiii de boieri”. În alt loc, în aceeași lucrare, Asachi spune: „Colegiul elin, care considera acest studiu (ingineria) mai curînd o meserie, nu puse nici o piedică ca el să se țină chiar în clădirea sa”³⁷. Prin urmare, Asachi — martor ocular al acestor evenimente și factor interesat în desfășurarea lor — afirmă că a ținut cursul de inginerie în colegiul elin, unica școală publică și domnească din Iași, fără a indica locul unde funcționa aceasta. Dar dacă ar fi fost o școală grecească la mînăstirea Trei Ierarhi, ar fi scris Asachi că colegiul elin era „unica școală publică domnească”? Sau dacă colegiul elin, unde a ținut cursul de inginerie, ar fi fost la mînăstirea Trei Ierarhi, nu ar fi completat Asachi informația că școala aceasta continuă vechea Academie a lui Vasile Lupu? Asachi în toate lucrările sale unde vine vorba de mînăstirea Trei Ierarhi sau de Vasile Lupu amintește numai de cît de școala înființată de acesta³⁸. Deci, afirmația lui Asachi că a ținut cursul de inginerie în colegiul elin „unica școală domnească”, etc. echivalează cu negarea existenței unei școli grecești la mînăstirea Trei Ierarhi — ceea ce corespundea cu realitatea, cu adevărul istoric, cum am văzut și din documentele ce-am citat mai sus.

Aceste două mărturii ale unor contemporani — Wolf și Asachi — care afirmă existența numai a unei singure școli grecești mai deosebite în orașul Iași, constituiesc și ele o dovadă că la mînăstirea Trei Ierarhi nu era o școală grecească în anii cînd Asachi a ținut cursul de inginerie.

Totuși, Asachi — în „Expoziția stării învățăturilor publice în Moldova de la a lor restatornicire pînă la anul 1843” — spune: „Așezămintele de școli, ce în vechime înfloreau, acum se stinse și dăinuirile lor, cu care erau înzestrate, se înstreinară; numai din tradiție cunoștea unii că în *Mănăstirea Sf. Trei Ierarhi* au fost odinioară o școală mare, care în zilele noastre era rădusă la *un clas începător în limba grecească*. În

³⁶ N. A. Bogdan — op. cit. pag. 411.

³⁷ Gh. Asachi — Question de l'instruction publique en Moldavie, 1858, pag. 8—9.

³⁸ Th. Codrescu — op. cit., VII, pag. 175—188. V. A. Urechia — op. cit. IV, pag. 229, 231. Regulamentul Organic — cap. IX, secția IV, Despre învățătura publică — art. 419.

a sale țintiri, acel guvern lăsă în părăsire asemenea drituri publice și venitul menit pentru învățătura Moldovenilor o parte se întrebuița în ținerea școalelor din Grecia, iară o parte pentru școala numită domnească de aici, în care se paradosea un curs de literatură Elină³⁹. Deci, Asachi afirmă existența a două școli în preajma ținerii cursului său de inginerie:

a) „un clas începător în limba grecească” la minăstirea Trei Ierarhi,

b) școala domnească — fără a preciza unde funcționa, dar despre care știm că funcționa la mitropolie.

Ce însemna atunci un clas începător în limba elină? Însemna a învăța pe câțiva copii alfabetul grecesc (scris — citit) și un vocabular restrins de uz obișnuit. Operație care ținea între șase luni și un an. Această pretinsă școală era mai simplă și deci inferioară școlii normalicești de 2 ani de la biserica Sf. Nicolae domnesc. Prin urmare era școala cea mai mică în grad, în comparație cu celelalte școli pe care le-am văzut că mai existau în Iași, în acea vreme. Școli grecești de acest fel probabil că vor fi fost și pe la alte minăstiri grecești din țară, dar lipsite de însemnătate pe care o avea școala domnească de la mitropolie ori cea de la biserica Sf. Nicolae domnesc.

Lipsa de însemnătate a acestui „clas începător în limba grecească de la mănăstirea Trei Ierarhi” reiese și din faptul că Andreas Wolf, cum am văzut, nu-l remarcă, iar egumenii greci de la acea minăstire nu invoacă existența acestei pretinse școli ca argument spre a combate afirmațiile lui Asachi în procesul amintit. Ceea ce înseamnă că și funcționarea acestei școli era neregulată și susținută mai curînd cu plata ce-o dădeau părinții spre a învăța pe copiii lor abecedarul grecesc. Deci, nu era o școală domnească.

Acestea erau școlile ce funcționau în Iași în vremea cînd Asachi a obținut aprobarea domnească să deschidă cursul său de inginerie: a) Academia grecească de la mitropolie; b) școala normalicească de la biserica Sf. Nicolae domnesc; c) seminarul de la Socola; d) școala de psaltichie de la mitropolie; e) clasul începător în limba grecească de la minăstirea Trei Ierarhi.

La care dintre aceste școli ar fi putut ține și a ținut Asachi cursul de inginerie?

De la început ies din discuție două școli domnești, seminarul Socola și școala de psaltichie de la mitropolie, întrucît conținutul cunoștințelor și deprinderilor ce se puteau căpăta în ele nu se potriveau cu sistemul de cunoștințe ce constauia cursul de inginerie al lui Asachi, la aceste școli nu urmau fiii de boieri și apoi nimeni n-a afirmat că un curs de inginerie s-ar fi ținut la vreuna din aceste școli.

³⁹ Gh. Asachi — Expoziția stării învățăturilor publice în Moldova de la a lor restatornicire pînă la anul 1843 și cu proiect pentru a lor reformă. Iași, 1845, pag. 1—2. Gh. Asachi — „Intimpinarea scrisă și citită la tratația pricinii” din 26 iunie 1839, în procesul cu minăstirea Trei Ierarhi — în Dosar Nr. 136, Tr. 1137, op. 1290. Divanul Domnesc — la Arhiv. Stat. Iași.

Rămân în discuție cele două școli domnești — Academia și „școala normalicească” — precum și „clasul începător în limba grecească”.

Am văzut că Asachi spunea: „Colegiul elin... nu puse nici o piedică ca el (cursul de inginerie) să se țină chiar în clădirea sa”⁴⁰. Deci, în „colegiul elin”, nu la școala normalicească, nici la „clasul începător în limba grecească” a ținut Asachi cursul de inginerie.

Anaforaua Epitropiei școlilor semnată de către Veniamin Costache mitropolit, Scarlat Ghica prinț, C. Mavrocordat hatman și Mihail Sturza vornic, prin care la 18 febr. 1819 cereau domnului să se mulțumească lui Asachi pentru ostenele de a fi ținut cu succes cursul de inginerie, între altele, spune: „Înălțimea Ta făcătorul de bine țării noastre, prin luminata țidulă din 15 noiembrie 1813 l-ai numit în școala Domnească din Eși profesor științelor trebuincioase unui inginer politic”⁴¹.

Deci, „colegiul elin” în care a ținut Asachi cursul de inginerie era „școală domnească” nu „clasul începător în limba grecească”, care nu era școală domnească.

Dacă, școala în care a ținut Asachi cursul de inginerie era în același timp și „colegiu elin” și „școală domnească”, atunci această școală nu putea fi nici „școală normalicească”, măcar că era domnească, pentru că nu se învăța grecește în ea, nici „clasul începător”, măcar că în el se preda grecește, pentru că nu era școală domnească, ci cea școală a fost „Academia grecească” de la mitropolie.

În sprijinul acestei afirmații — că Asachi a ținut cursul de inginerie la „Academia grecească” de la mitropolie pledează și unele situații de ordin social.

Se știe că Asachi, în timpul cît a ținut cursul de inginerie, a fost într-o aprigă dușmănie cu Dumitru Panaiotachi Gobdelas, noul director al școlii unde-și ținea Asachi cursul de inginerie. Cine era Gobdelas? Profesor grec vestit — doctor în filosofie din străinătate, fost agregat la Academii străine, autor de cărți între care și o aritmetică închinată domnitorului Scarlat Calimah, profesor în familie al fiului aceluiași domnitor. Era director și preda în același timp algebra, geometria, trigonometria, mecanica, hidraulica, optica, astronomia, cosmologia, psihologia și etica. În contractul de angajare ca director și profesor semnat la 12 martie 1816, formula de adresare către Gobdelas era „Înțelepciunea sa”⁴². Se poate închipui că un profesor cu o astfel de pregătire, de titluri și de ifose, era director la „clasul începător în limba grecească” de la Trei Ierarhi? Se poate admite ca epitropia școlilor să-l angajeze director pentru „clasul începător” de la mînăstirea Trei Ierarhi — unde această epitropie nu avea nici un drept să se amestece, nefiind întărită de nici un hrisov?

Dar pentru ce dușmănea Gobdelas pe Asachi? Asachi ocupase în școală patru odăi la etaj pentru curs, pentru găzduirea elevilor fii de

⁴⁰ Gh. Asachi — Question de l'instruction publique en Moldavie, 1858, pag. 8—9.

⁴¹ Gh. Asachi — Document relativ la istoria instrucțiunii publice în Moldova — în Th. Codrescu — Uricarul, vol. XVI, pag. 409—412.

⁴² N. Iorga — Istoria literaturii romine în sec XVIII, de la 1688—1821. Buc. 1901, pag. 517—518.

boieri din provincie, pentru sine și pentru țiganul și vizitiul său. Era în același timp bibliotecarul Academiei. Din pricină că Asachi ocupase atîta loc, al doilea dascăl de gramatică elină, Kallias, a trebuit să-și caute locuință în afară de școală, lângă biserica Sf. Haralambie. Autoritatea lui Gobdelas nu se exercita și asupra celor 33 elevi ai inginerului Asachi, între care se afla și Alexandru, fiul domnitorului; iar acești elevi au fost sustrași astfel de la acelaș curs predat de Gobdelas în grecește. De aceea, Gobdelas l-a defăimat continuu pe Asachi și cerea episcopilor Academiei „să se curățe școala de așa zisele științe moldovenești”, iar „Moldoveanul”, Asachi, „să fie strămutat la școala lui moldovenească de la Socola în loc de a-și pune cadrele și a-și bea cafeaua în biblioteca elinească, unde nu înțelege nici titlul cărților; să predeie acolo popilor, dacă poate preda cineva în săraca limbă a pămîntenilor și dacă un inginer practic ce n-are habar de filosofie e în stare să creeze termeni abstracți necesari”⁴³.

Dacă Asachi ar fi ținut acest curs de inginerie pe lângă „clasul începător” de la minăstirea Trei Ierarhi, conflictul dintre Gobdelas și Asachi ar fi fost fără obiect sau conflictul ar fi fost între Asachi și călugării greci de la minăstirea Trei Ierarhi — cum de fapt a și fost mai târziu, cînd Asachi a deschis în ian. 1828, pe baza hrisovului domnesc, „o școală normală și o gimnazie”⁴⁴.

Să ne gîndim puțin și la ceea ce reprezenta Asachi. El s-a întors în țară cu titlul de doctor în filosofie, cu diploma de inginer — de la Lemberg; cu studii de matematică superioară făcute timp de trei ani (1805—1808) la Viena cu marele matematician și astronom al timpului Burg, cu studii de arheologie, asupra culturii clasice latine și italiene, cu studii de pictură și sculptură făcute timp de 4 ani (1808—1812) la Roma; iar pe deasupra cunoscător al mai multor limbi străine: „polona, rosiana, latina, germana, italiana, franceza și cea engleză”; în sfîrșit membru al Academiei literare din Roma, pe baza activității sale poetice începute și desfășurate acolo⁴⁵. „Nu era pe acea vreme român care să știe atîtea lucruri ca dinsul” — spune un biograf al lui Asachi⁴⁶.

În afară de aceasta, tatăl lui Asachi, un mare cărturar și el, era atunci prim protopop al Moldovei, ajuns mai târziu arhimandritul Leon de la mitropolia Moldovei, foarte mult prețuit de mitropolitul Veniamin Costache, protectorul tînărului Asachi, trimis și susținut la studii în străinătate cu cheltuiala aceluiși mitropolit. Încît, Asachi, cu această cultură superioară serioasă și cu o situație socială bună, era îndreptățit să se întoarcă în țară stăpînit de mari speranțe că va juca un rol important și să ceară compatrioților săi de a pune în el toată nădejdea, cum se și exprimă în una dintre poeziile sale din acea vreme⁴⁷. Asachi nu se întoarce în țară cu gîndul de a face ucenicie pe lângă cineva, ci cu

⁴³ N. Iorga — op. cit. pag. 518—519.

⁴⁴ Gh. Asachi — Question de l'instruction publique en Moldavie 1858, pag. 12.

⁴⁵ Gh. Asachi — Notiție biografică, ed. II, Institutul Albina Romînească, Iași, 1863.

⁴⁶ N. Iorga — Gh. Asachi — Poezii, Vălenii de Munte, 1908, Prefața Pag. II.

⁴⁷ „Viitorul” scrisă de Asachi în 22 iunie 1812 la Roma.

gîndul de a duce o luptă împotriva stărilor de lucruri din țară, cu pretenția de a deschide un drum nou în cultura moldoveană. El avea pretenția că nu e cu nimic mai prejos de cît învățații și îngîmfații profesori de la Academia grecească din Iași.

Mai amintim și faptul că, cu vreo 15 ani mai înainte de a deschide Asachi cursul de inginerie — între anii 1797-1803 — mitropolitul Iacob II Stamate prin anaforaua amintită prin care își prezenta un proiect-regulament pentru reorganizarea Academiei grecești de la mitropolie, între alte științe și discipline, propunea să se predea în Academie și cursurile de inginerie în limba franceză — spre a se pregăti inginerii hotarnici necesari, ca să se curme interminabilele procese pentru delimitări de moșii⁴⁸. Deci, în concepția conducătorilor școlilor — căci mitropolitul Iacob II era primul epitrop al școlilor — se înțelegea că un astfel de curs — ingineria — își are locul cel mai potrivit în Academie, nu într-o școală începătoare.

Să punem alături aceste situații — pregătirea superioară a lui Asachi, poziția socială ce avea și sprijinul puternic al protectorului său, mitropolitul Veniamin Costache, ambiția lui Asachi, concepția conducătorilor școlii că un curs de inginerie e necesar să se predea în Academie — cu pretenția lui Asachi de a ține un curs de inginerie în limba română și să ne întrebăm: Ar fi putut gîndi Asachi să țină un astfel de curs pe lîngă „clasul începător de limbă grecească” de la mînăstirea Trei Ierarhi ori la Academia grecească de la mitropolie? Ce era mai firesc să gîndească Asachi — care se găsea în condițiile amintite — de cît că el poate ține un astfel de curs numai în Academia grecească? Dacă Asachi ar fi înțeles să țină cursul de inginerie pe lîngă „clasul începător de limbă grecească” s-ar fi înțeles cu egumenul mînăstirii Trei Ierarhi, care nu atîrna de epitropia școlilor și nici de domn, iar nu să ceară aprobarea domnului cu referințele epitropiei școlilor. Domnul — dacă i s-ar fi cerut să se ține cursul pe lîngă „clasul începător de limbă greacă” de la mînăstirea Trei Ierarhi — ar fi trebuit să dea un hrisov de înființarea unei școli noi, de un grad mai înalt sau de întărire cu arătarea mijloacelor de susținere, etc. și nu ar fi dat numai o țidulă domnească. Domnul, însă a dat o simplă țidulă de aprobare, pentru că era vorba de înființarea numai a unui curs într-o instituție de învățămînt superior, pentru care se dăduse hrisoave de înființare și de asigurarea mijloacelor materiale de susținere încă din sec. XVIII.

Trebuie să ne mai gîndim și la procesul istoric în curs de desfășurare în acea vreme în învățămîntul din Moldova. Mitropolitul Iacob II Stamate, în calitate de prim epitrop al școlilor, am văzut că s-a ocupat numai de școlile domnești în ființă: de Academia grecească de la mitropolie și de școala normalicească de la biserica Sf. Nicolae domnesc.

În anaforaua cu propunerile de reorganizare a Academiei grecești, Iacob II Stamate împărtășea punctul de vedere al boierimii conducătoare că „învățăturile înalte”, „epistimurile” nu se pot preda în limba moldovenească, pe care o socoteau inferioară. Numai învățăturile începă-

⁴⁸ Th. Codrescu — op. cit. III, pag. 13 și urm.

toare, elementare se pot preda în limba moldovenească. Învățămintul care se preda în limba grecească era socotit superior celui ce se preda în limba românească⁴⁹. De aceea, mitropolitul Iacob II recunoaște că — „o Academie fără epistimuri e ca o casă fără fereste” dar propunea ca „epistimurile” să se învețe în limba elinească — căci „ațiția înțelepți mărturisesc — Cicero : Zeus de ar fi vrut să vorbească nu ar fi vorbit aminterea fără numai cum a scris Platon”; Un altul : „însăși firea de va vorbi cîndva, ca să arate cele ce se lucrează într-însa, nu ar vorbi în altă limbă fără numai în cea elinească”. Iar dacă nu se găsește dascăl elinesc pentru „epistimuri”, „atunci fie și de altă limbă filosoful, paradosind pe limba franțuzească”. Mitropolitul mai cerea în anafora ca în Academie să se învețe și pravilele (legile), dar în limba lui Cicero. „Apoi cine nu știe că pentru învățatura pravilelor este trebuitoare limba latinească și mult mai virtos spre înțelegerea sfintei scripturi și a bibliei și încă spre îndreptarea și împodobirea limbii moldovenești?” În aceeași anafora, mitropolitul propunea că în Academie „trebuie să se așeze negreșit” și „geometria practică pe care franțuzii o numesc inginerie — dar dascălul să parodosească epistima aceasta în limba franțuzească, pînă cînd cei ce vor învăța-o s-o ıce pe limba lor”⁵⁰.

Deci, după concepția mitropolitului Iacob II ca și după cea a boierimii conducătoare, limba moldovenească nu poate avea întrebuințare într-o Academie din Moldova, pentru predarea învățăturilor înalte.

Veniamin Costache — urmașul lui Iacob II în scaunul mitropolitan (1803—1842) — avea o altă concepție — care corespundea intereselor burgheziei în curs de dezvoltare în acea vreme în Moldova. El pretindea că și învățăturile înalte se pot preda în limba moldovenească. De aceea, el a stăruit pe lângă domnitorul A. C. Moruz ca să înființeze seminarul de la Socola, în care să se învețe „înalta teologie” în limba moldovenească spre a pregăti un „cler luminat”. Apoi a trimis pe frații Asachi, pe Săulescu și alții la studii în străinătate, spre a pregăti profesorii necesari predării învățăturilor înalte în limba moldovenească. Prin această acțiune a mitropolitului Veniamin se punea începutul unei noi direcții culturale în istoria Moldovei — care însemna : limba națională să fie limba de predare și în școlile de un grad mai înalt. Trebuia însă o dovadă certă că învățăturile înalte se pot preda în limba moldovenească, spre a se înlătura și pretextele boierimii conducătoare. Această dovadă încercase s-o facă Veniamin Costache prin înființarea seminarului de la Socola ; dar, din lipsa unor profesori pregăliți, nu izbutise decît într-o slabă măsură, pentru un moment.

Acum, cînd Asachi se întorsese de la studiile din străinătate cu pregătirea necesară unui învățămînt de un grad mai înalt, era firesc ca Veniamin Costache, urmărindu-și realizarea concepției sale, să-l sprijine pe Asachi în ținerea cursului său de inginerie, pentru ca prin aceasta să se facă dovada că și o disciplină științifică se poate preda în limba națională. Iar o asemenea dovadă nu era în interesul cauzei pentru

⁴⁹ A. D. Xenopol și C. Erbiceanu — op. cit. pag. 12 și 25.

⁵⁰ Th. Codrescu — op. cit. III, pag. 18—20.

care lupta și Veniamin și Asachi să se facă în cadrul unei instituții școlare de grad elementar — cum era și școala normalicească de la biserica Sf. Nicolae domnesc și „clasul începător în limba greacă“ de la mînăstirea Trei Ierarhi. Interesul cauzei cerea ca dovada să fie făcută în cadrul unei instituții școlare superioare. Acea instituție școlară superioară, unde se putea ține cursul de inginerie al lui Asachi, nu era alta decît Academia grecească din Iași.

Deci, elementul nou care se afirmase în procesul învățămîntului din Moldova — limba națională ca organ de predare, și a învățămîntului de grad mai înalt și care corespundea cu interesele clasei sociale noi — burghezia — ce era în curs de formare și dezvoltare în Moldova — ne arată că ținerea unui astfel de curs de inginerie în cadrul unei școli elementare nu avea o rațiune. Dacă Asachi ar fi ținut cursul de inginerie la altă școală din Iași, de un grad inferior Academiei, ar fi putut face dovada amintită? S-ar fi spus de către oricine că nu a predat chiar „epistimuri“, ci niște cunoștințe elementare, despre care și boierii erau convinși că se pot preda în limba romînească.

Încă o dovadă de ordin social că acest curs de inginerie a fost ținut de Asachi la Academia grecească de la mitropolie o constituie și următorul fapt:

Se știe că acel curs de inginerie al lui Asachi a fost urmat de 33 de elevi — fii de boieri și cîțiva fii de orășeni, iar între fiii de boieri era și fiul domnului⁵¹. Se mai știe că fiii de boieri, pentru a participa la dregătoriile țării și pentru a obține grade de boierie cît mai înalte, trebuiau să cunoască limba grecească și cultura grecească. Chiar și altor categorii sociale li se acorda — după rînduiriile din trecut — ranguri de boierie, dacă urmau Academia grecească⁵².

Întrebăm: boierii în frunte cu domnul și-ar fi trimis fiii la cursul lui Asachi, dacă el nu ar fi predat „epistimuri“ și dacă nu l-ar fi ținut în Academia grecească, ci într-o școală elementară din oraș? Dacă Asachi ar fi ținut cursul de inginerie la o școală elementară din Iași, ușor s-ar fi crezut de către oricine că, chiar de ar fi predat Asachi „epistimuri“, ele nu pot fi de cît de un grad inferior celor ce se predau în Academia grecească.

Din acest fapt se desprinde constatarea că nici pentru Asachi nici pentru boierii care-l susțineau nu era indiferent locul unde urma să se țină cursul de inginerie. Boierii l-au susținut pe Asachi să-și deschidă cursul de inginerie tocmai pentru faptul că el urma să se țină în Academia grecească de la mitropolie.

Și se mai pune încă o întrebare: De ce printre actele încheiate ori rămase după focul din 1827 nu se amintește de niciunul dintre profesorii de la școala grecească ori de la „clasul începător“ de la mînăstirea Trei Ierarhi — în timp ce pe baza actelor ce au rămas se pot cunoaște unii egumeni de la mînăstirea Trei Ierarhi și profesorii de la Academia gre-

⁵¹ Th. Codrescu — op. cit. XVI, pag. 412. Cf. și N. Iorga — Istoria învățăm. romînesc, Buc. 1928, pag. 162—163.

⁵² A. D. Xenopoi — Istoria Romînilor, Vol. 165. N. Iorga — Viața și faptele mitropolitului Veniamin Costache, Buc., 1904, pag. 25.

cească de la mitropolie? Dacă ar fi fost vreo școală grecească de vreun fel oarecare la mînăstirea Trei Ierarhi ar trebui să avem și despre ea mărturii, de vreun fel oarecare, despre existența ei, despre profesorii ei, cum avem despre egumenii mînăstirii ori despre existența Academiei grecești de la mitropolie și despre profesorii ei.

Prin urmare — din izvoarele documentare și mărturiile contemporane pe de o parte și din analiza diferitelor situații sociale ale vremii pe de altă parte, credem că se desprinde clar următoarea afirmare categorică: Asachi a ținut cursul de inginerie la Academia grecească de la mitropolia Iași. Deci nu la vreo școală grecească de la mînăstirea Trei Ierarhi.

4. Înainte de a încheia, voi căuta a mai răspunde la o întrebare: *De unde a izvorît afirmarea că era o școală grecească la mînăstirea Trei Ierarhi și că acolo a ținut Asachi cursul de inginerie?* Pentru a răspunde la această întrebare voi analiza și alte situații și texte: a) Confuzia ce s-ar fi putut face din pricina numirilor date acestor două școli și a apropierii mînăstirii Trei Ierarhi de mitropolia Moldovei. b) Anafora episcopiei școlilor din 1 ian. 1828 și hrisovul domnesc din 28 martie 1829, prin care se întăresc propunerile din această anafora. c) Textul din articolul „Veniamin Costache” scris de N. Istrate în „Almanahul de învățătură și petrecere” din 1851. d) Textul din studiul „Veniamin Costache mitropolitul Moldovei și Sucevei” de Andrei Vizanti, 1881. e) Textul din studiul „Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași” de C. Erbiceanu — 1888. f) Ipoteza că școala ctitorită de domnitorul Vasile Lupu a fost zidită undeva lângă mitropolie.

Se știe că, curînd după ieșirea din domnie a lui Vasile Lupu, Academia de la mînăstirea Trei Ierarhi devine o școală grecească. Încercările făcute de Gheorghe Ștefan — urmașul lui Vasile Lupu — nu izbuțesc să mențină acestei școli organizarea ei inițială⁵³. De aceea, Dimitrie Cantemir vorbește în „Descrierea Moldovei” de această școală ca de o școală grecească — ceea ce era, probabil, pe vremea cînd și-a redactat el lucrarea⁵⁴. Această denumire s-a menținut în sec. XVII și XVIII — deși ea nu mai exista din 1724.

După înființarea și zidirea Academiei de către Gr. Al. Ghica (1765) acestei școli noi i s-a dat numele de către unii tot de „școală grecească” — „școală elinească” — pentru a indica faptul că în această instituție învățămîntul se preda în limba grecească. Unii i-au spus „Academie grecească, „colegiul elin”, „gimnaziul elinesc”, spre a indica gradul de învățătură. I se mai spunea în același timp „școala domnească”, „frontistiriul domnesc” spre a indica faptul că era o instituție înființată de domn și că domnul se îngrijea de ea. Unele hrisoave domnești și mai ales pro-

⁵³ Dosar nr. 236. Tr. 1764, op. 2013.

⁵⁴ D. Cantemir — op. cit. pag. 193—194.

fesorii greci de la această instituție de cultură o numeau Academie⁵⁵.

Toate aceste denumiri diferite indicau una și aceeași instituție de învățământ superior — care-și avea sediul la mitropolie. Din aceste denumiri nu se poate trage concluzia că existau mai multe școli superioare în Iași și că deci una din ele ar fi putut să funcționeze la mînăstirea Trei Ierarhi — mai ales că unul din nume se potrivea cu cel dat de Dimitrie Cantemir.

Apropierea mînăstirii Trei Ierarhi de mitropolie, la o distanță de aproximativ 200—250 m. una de alta nu poate să dea nici ea naștere la vreo confuzie. Aceste două instituții religioase — amîndouă pe ulița mare — nu erau cu proprietăți și ziduri înconjurătoare megieșe. Între ele se afla actuala stradă Max Wexler, de la sud de mitropolie, biserica catolică și strada actuală de la nord de mînăstirea Trei Ierarhi, strada Trei Ierarhi. Despărțirea acestor două mînăstiri prin două străzi și diferite proprietăți este limpede arătată în hrisovul lui Scarlat Al. Calimah — pentru deschiderea unui drum pe lîngă zidul Trei-Ierarhi din 16 mai 1815⁵⁶. Datorită acestor două străzi și diferitelor proprietăți intermediare nu se poate face confuzie în denumirea locului „la mitropolie” cu „la mănăstirea Trei-Ierarhi”. Adică, prin aceste două expresii nu se putea înțelege nici atunci același loc. Cînd hrisovul ori alt act din acea vreme spunea, bunăoară, „la mitropolie” se înțelegea în cuprinsul zidurilor înconjurătoare ale așezărilor mitropolitane și nu în cuprinsul altor așezări.

„Anaforaua epitropiei școalelor din 1828, ian. 1” semnată de mitropolitul Veniamin Costache, Const. Mavrocordat, Mihalachi Sturza și Gh. Asachi — prin care se propunea restatornicirea școlilor naționale, între altele, spune: „...drept și de cuviință am socotit că, în mănăstirea Sfinților Trei Ierarhi, anume în casa și pe așezămîntul învechit al fericitului între vecinică pomenire Domnului Vasile Voevod, unde de cînd ne aducem aminte au urmat școală obștească, să se statornicească în acea casă o școală normală și un gimnaziu.

„Hrisovul lui Ion Sandu Sturza Voevod din 1828, martie în 28”, prin care se aprobă propunerile din anaforaua citată, între altele, spune: „In sfîrșit, hotărîm: ca în mănăstirea sfinților Trei Ierarhi, unde deapururea au fost o școală pentru învățătura tinerilor, așezată de însuși ctitorul acestei mănăstiri, fericitul de vecinică pomenire Domnul Vasile Voevod, să se întocmească cu cheltuielile acelei mănăstiri toată casa ce se află spre miază zi de biserică, pentru ca să fie spre așezarea și urmarea învățăturilor”⁵⁷.

⁵⁵ Gh. Asachi — Relație istorică asupra școalelor naționale de la a lor statornicire 1828—1838, în Bulet. Oficial, an. VI, nr. 55, 14 iulie 1838, pag. 218. A. D. Xenopol și C. Erbiceanu — op. cit. pag. 69. A. D. Xenopol — op. cit. X, pag. 173, 176. V. A. Urechia — op. cit. t. IV, pag. 49. N. Iorga — Ist. literaturii romîne de la 1821 înainte... I, 1907, pag. 10—11. Istoria învățămînt. rom. 1928, pag. 93—95, 97, 100.

⁵⁶ Cf. Th. Codrescu — op. cit. II, pag. 13—18 — unde se publică hrisovul amintit.

⁵⁷ Th. Codrescu — op. cit. VII, 175—177, 178—182.

V. A. Urechia — op. cit., IV, pag. 228—231 — în care se publică anaforaua și hrisovul domnesc.

Expresiile „unde, de cînd ne aducem aminte au urmat o școală obștească“ din anafora și „unde deapururea au fost o școală pentru învățătura tineretului“ din hrisovul domnesc dau de gîndit. Dacă prima expresie, din anafora, poate să însemne „a fost odată, expresia a doua, din hrisov, de sigur că înseamnă „a fost întotdeauna“ — continuu deci o școală la minăstirea Trei Ierarhi. Deci, a doua expresie întărește și mărește conținutul celei dintîi. Credem că în aceste două expresii citate este izvorul afirmațiilor de mai tîrziu că Asachi a ținut cursul de inginerie la școala grecească de la minăstirea Trei Ierarhi.

Am văzut că din documente, acte oficiale și mărturii contemporane se dovedește neîndoielnic existența și continuitatea școalei, Academiei grecești de la mitropolie pînă după eterie, iar existența și continuitatea școlii ctitorite de Vasile Lupu, devenite în urmă tot școală grecească, nu mai este semnalată de nici un izvor, direct ori lăaturalnic, după focul din 1724. Atunci de unde rezultă contradicția dintre realitatea faptelor și afirmația din hrisovul lui I. S. Sturza, din 28 martie 1828 ?

Noi ne explicăm această contradicție prin faptul că posibilitățile de exprimare a ideilor cu ajutorul cuvintelor adecvate nu erau aceleași în limba romînă atunci, ca cele de astăzi. Vocabularul era încă sărac și nu avea un înțeles îndeajuns de precis ori de aceeași precizie ca astăzi. De aceea, ori se întrebuițau cuvintele cu altă semnificație decît aceea ce o au astăzi, ori se întrebuițau cuvinte cu înțeles larg, iar precizia înțelesului trebuie căutată în context ori în alte situații, ori în cuvinte cu înțeles comun, dar cu o formă grafică care astăzi implică o contradicție semantică, etc. De pildă, următorul text din introducerea la Regulamentul scolastic din 1835, redactat de Gh. Asachi: „Rele deprinderi nu înfîrzie, atunci toată societatea ce se vede lipsită de bunele principii menite de a se împotrivi aceluî rău și aceasta este pricina pentru care națiile se cufundă în răutăți“. „De aceea, o educație cuviincioasă și împotrivită tinerimei tuturor clasurilor este lucrul cel mai folositor și cel mai însemnător pentru patria noastră... Omul pururea va avea o înriurire asupra societății, această înriurire va fi vătămătoare, dacă priceperea și moralul persoanelor ce o alcătuiesc nu s-au cultivat potrivit cu trebuințele petrecerii lor în societate“.

Să observăm primul aliniat citat. El nu poate fi înțeles just, dacă nu luăm în considerare contextul care ne obligă ori să înlăturăm conjuncția de relație „ce“ ori să adăugăm după adverbul „atunci“ verbul „cuprind“. În acest fel putem ajunge să atribuim un înțeles propoziției II și III din acel aliniat.

Dacă luăm expresia „principii menite a se împotrivi“ și expresia „educație cuviincioasă și împotrivită tinerimei tuturor clasurilor“, precum și expresia „priceperea și moralul... nu s-au cultivat potrivit cu trebuințele“ — constatăm că cuvintele „a se împotrivi“ (cuiva) și „împotrivită“ (conform intereselor) au înțeles contradictoriu. În schimb constatăm înțeles identic la cuvintele „împotrivită“ și „potrivit“ (cu trebuințele). Deci, două cuvinte cu forme aproape identice, avînd aceeași rădăcină și prefix („a se împotrivi“, „împotrivită“) dar cu înțeles contradictoriu sau două cuvinte cu forme contradictorii („împotrivită“, „potrivită“ — ca

„propriu“ și „impropriu) și înțeles identic. Înțelesul just al cuvântului „împotrivită“ nu ni-l dă forma sa, ci contextul. În alte expresii, Asachi întrebuițează cuvântul „împotrivire“ în înțelesul nostru de astăzi: „directorul... va căuta mijloacele pentru a întâmpina neînțeleșurile și *împotrivirile* ce se pot ivi la înaintarea învățătorei publice“⁵⁸.

Astfel de cuvinte al căror înțeles nu e propriu, ori nu-i îndeajuns de limitat, după felul cum gândim și ne exprimăm noi astăzi, întâlnim des la Asachi și la contemporanii săi. Ex.: „Candidații de învățători... vor datori *acum de-o-dată* a cunoaște cel puțin învățăturile ce se învață în clădirile începătoare“; „Un profesor va putea avea două catedre *de-o-dată*“⁵⁹; „Adeverințele de botez și de altoire... se vor cere *acum de-o-dată* numai de la școlarii a căror vîrstă nu va trece peste șapte ani“⁶⁰. Deci cuvîntul „deodată“, avînd aceeași formă grafică „de-o-dată“ are înțelesuri deosebite.

Sau: „...mai ales se cuvine a formarisi a lor naravuri.. prin pilde și învățături“. „Pentru *înformarea bibliotecii*“... „Pentru a se *înforma* profesori vrednici“⁶¹... „îmformarea inginerilor civili“⁶². Deci „a formarisi“ (a forma) și „înforma“, „îmforma“, înseamnă pentru Asachi același lucru — pe cînd „înformarea“ și „a se înforma“ au înțelesuri deosebite după context, căci după context „înformarea bibliotecii“ înseamnă „înființarea“ iar „a se înforma profesori“ înseamnă „a forma, a pregăti“.

Sau: „profesorul... va *întocmi* acele analizuri“ (teme, transcrierea lecțiilor)⁶³. „Întru a se *întocmi* încet o bibliotecă“. În primul citat „întocmi“ înseamnă a corecta, într-al doilea citat „a se întocmi“ înseamnă „a se înființa“.

Sau: „La întîmplare cînd pentru pricini neprevăzute *ar rămîne* vră-un profesor de la ceasul paradosului său, censorul se va înștiința despre această pricină“; „...prînzul, care va ține pînă la trei sferturi, *va fi propășit* și urmat de cuviincioasele rugăciuni“⁶⁴. Deci cuvintele „ar rămîne“ înseamnă în gîndirea lui Asachi „ar lipsi“ iar „va fi propășit“ înseamnă va fi „precedat“.

Din expresiile de limbă citate, cred că se desprinde ușor constatarea că numeroase cuvinte folosite în texte ori în diferite acte oficiale pe vremea lui Asachi nu aveau nici forma nici înțelesul pe care-l atribuim noi astăzi. Încît înțelesul lor just trebuie desprins din context și din confruntarea cu faptele reale, concrete.

De aceea, susțin că expresia din hrisovul lui I. S. Sturza (1828) „unde deapururea au fost o școală“ nu poate fi luată în semnificația care i-o acordăm astăzi: „unde a fost întotdeauna o școală“. Realitatea faptelor desminte categoric o asemenea afirmare. Această expresie —

⁵⁸ V. A. Urechia — op. cit. IV, pag. 399 din același regulament.

⁵⁹ V. A. Urechia — op. cit. IV, pag. 403.

⁶⁰ *Idem*, pag. 405.

⁶¹ *Idem*, pag. 404 și 416.

⁶² Gh. Asachi — Aritmetica — Eși în Tipografia Albinei, 1836, Înainte cuvînt,

I și pag. 130. etc.

⁶³ V. A. Urechia — op. cit. pag. 403 și 416.

⁶⁴ V. A. Urechia — op. cit. IV, pag. 411 și 412.

din confruntarea ei cu faptele — nu poate să însemne altceva decît „unde multă vreme a fost o școală“.

Așa fiind, credem că afirmarea din hrisovul lui I. S. Sturza din 28 martie 1828, nu constituie o bază pe care să se sprijine afirmările ulterioare că ar fi fost o școală grecească la mînăstirea Trei Ierarhi, cînd a deschis Asachi cursul de de inginerie.

Textul din articolul „Veniamin Costache“ scris de N. Istrate în „Almanahul de învățatură și petrecere“ din 1851, pentru a cinsti memoria marelui mitropolit la 5 ani de la moartea sa, spune: „În urmarea sistemii cerute de guvernul Domnilor, fiii de boieri erau datori să învețe limba elină. Încît și junele nostru (Veniamin Costache) urmă cursul învățaturii la școala Vasiliană, ce de Grigore Ghica la 1765 de nou pe alte temeieri s-au reorganizat în Mănăstirea Trei-Sfinților și unde împreună învățau și alți juni, care s-au strălucit în epoca regenerației Eladei“⁶⁵.

În acest text sînt trei afirmații care interesează problema ce ne preocupă: a) Gr. Ghica a reorganizat, în 1765, școala vasiliană în mînăstirea Trei Ierarhi; b) tînărul Vasile Costache (viitorul mitropolit Veniamin) a învățat limba elină la școala vasiliană reorganizată de Gr. Ghica la mînăstirea Trei Ierarhi; c) în această școală tînărul Vasile Costache a învățat cu diferiți tineri greci, care au jucat un rol important în Grecia — în epoca renașterii Eladei.

Prima afirmare, că școala Vasiliană a fost reorganizată de Gr. Ghica în mînăstirea Trei-Ierarhi este neîntemeiată — întrucît din hrisoavele din 1765, 1766, pe care le-am citat în altă parte a expunerii de față, reiese clar și categoric că el a organizat prin aceste hrisoave o Academie grecească la mitropolie și că e vorba de o altă școală.

A doua afirmare, că tînărul Vasile Costache a învățat limba greacă și celelalte învățaturi la școala de la mînăstirea Trei Ierarhi, este tot atît de neîntemeiată. Cronicarul Ionișă Canta care era și unul din episcopii Academiei grecești de la mitropolie, în socotelile pe care le prezintă pentru anii 1776 și 1777, arată grupul de fii de boieri care urmau ca interni la această școală. În acest grup de elevi erau și „Matei Costache i Vasilachi a lui Grigoraș Costachi Clucer“ — cărora li s-au dat bani de cheltuielă; apoi, în 1779, s-au cumpărat cărți — „o gramatică latină, 1 Esop grecesc, 4 tomuri Chiclopedie“, „pentru cuconașii dumisale paharnicului Grigoraș Costachi“⁶⁶. Deci, tînărul Vasile Costache a învățat la Academia grecească de la mitropolie și nu la vreo școală grecească de la mînăstirea Trei Ierarhi; iar din cea de-a doua afirmare a lui N. Istrate nu se poate trage concluzia că într-a doua jumătate a sec. XVIII era o școală grecească la mînăstirea Trei Ierarhi.

A treia afirmare a lui N. Istrate, că Vasile Costache a învățat la școala grecească cu tineri greci din părțile Eladei este adevărată; însă izvoarele istorice vorbesc că acești tineri urmau la Academia grecească

⁶⁵ Almanahul cit. pag. 16—17.

⁶⁶ N. Iorga — Istoria învăț. pag. 100-102 — cu amănunte în această chestiune.

de la mitropolie⁶⁷. Faptul adevărat că acești tineri au fost colegi cu Vasile Costache confirmă și el că nu e adevărat ceea ce spune Istrate în prima parte că Vasile Costache a urmat școala grecească dela mînăstirea Trei Ierarhi. Nici din a treia afirmare nu se poate trage concluzia că era școală grecească la mînăstirea Trei Ierarhi.

Textul din studiul „Veniamin Costache — mitropolitul Moldovei și Sucevei” — publicat de Andrei Vizanti, între altele, afirmă că familia lui Grigoraș Costache, stabilindu-se în Iași, a angajat un dascăl de casă — „un loghiotatos” — să învețe pe Vasile grecește. „După aceasta, micul Vasile fu așezat în școala cea mare a Academiei Vasiliene, reformată de Ghica”⁶⁸.

Din acest text ne interesează trei afirmări: a) „micul Vasile fu așezat în școala cea mare”; b) această școală mare se numea Academia Vasiliană; c) Academia Vasiliană a fost reformată de Ghica.

La prima vedere, s-ar părea că aceste trei afirmări exprimă sub altă formă același lucru ca și N. Istrate. În fapt, analizînd aceste trei afirmări constatăm că ele corespund cu totul realității și sînt lipsite de confuzia și contradicțiile din textul lui Istrate.

Că școala în care a învățat Vasile Costache era „o școală mare” se adevărește din citatele ce le-am făcut din Ioniță Canta, episcopul Academiei grecești de la mitropolie și moșul lui Vasile Costache. E adevărată și afirmarea că această școală mare — Academia grecească — a fost reformată de Gr. Al Ghica — precum am văzut din citatele hri-soave. Numele acestei școli — Academia Vasiliană — dă însă de gîndit. Numind această școală mare Academie Vasiliană, mulți sînt înclinați să se gîndească la mînăstirea Trei-Ierarhi, căci se știe că acolo a înființat și a deschis Vasile Lupu o Academie. Cine face această legătură între denumirea de „Academie Vasiliană” din textul Vizanti și mînăstirea Trei Ierarhi ajunge la un înțeles foarte apropiat de acela ce se desprinde din textul Istrate — pe care l-am citat. Desigur că cercetătorii care nu vor cunoaște decît ceea ce se exprimă în aceste două texte vor atribui un înțeles identic amîndurora și vor trage concluzia că textul Vizanti confirmă sau întărește afirmările cuprinse în textul Istrate. Iar de aici vor aluneca către altă concluzie: că Academia Vasiliană a continuat să existe la mînăstirea Trei Ierarhi tot sec. XVIII, ceea ce în fapt — precum am văzut — nu-i adevărat.

Textul din studiul „Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași” de C. Erbiceanu — afirmă: „...după încheierea păcii de la 1774, s-au stabilit părinții săi (ai lui Veniamin Costache) la Iași, cînd și tînărul nostru Vasilie a fost dat să-și urmeze învățătura la școala grecească din mînăstirea Sf. Trei Ierarhi după ce se mai preparase vreo doi ani în casa părintească cu începuturile limbii grecești la un dascăl grec”. Nemulțumit și rău impresionat de metodele ce le practicau în această școală dascălii greci, etc., „Vasilie fuge de la școala grecească din Trei Ierarhi, unde stătuse pînă în domnia lui Const.

⁶⁷ N. Iorga — Istoria învăț. pag. 101. Cf. și Gh. Bogdan Duică — Gh. Lazăr, Buc. 1924, pag. 152.

⁶⁸ Andrei Vizanti — op. cit. pag. 25.

Moruz" (1777—1782). Erbiceanu citează pe N. Istrate, despre care afirmă că a făcut biografia lui Veniamin Costache⁶⁹.

Prin urmare, textul Erbiceanu nu aduce un element nou, ci repetă și întărește după 37 ani (1888) textul lui N. Istrate, cu deosebirea că nu mai realfirmă reorganizarea școlii grecești de la minăstirea Trei Ierarhi de către Gr. Al Ghica în 1765. Prin această omisiune, însă, afirmarea că la minăstirea Trei Ierarhi era o școală grecească în ultimul sfert al sec. XVIII devenise clară și categorică, înlăturându-se astfel confuzia și contradicția din textul Istrate. Înlăturind această confuzie și contradicție din textul Istrate, Erbiceanu se conformă adevărului; căci Gr. Al. Ghica nu a reorganizat (1765) pretinsa școală grecească de la minăstirea Trei Ierarhi, ci o altă școală grecească care funcționa greu și neregulat la mitropolie, de mai înainte. Dar, prin înlăturarea neadevărului din partea a doua a textului Istrate, Erbiceanu consolida cu autoritatea sa prima parte din textul Istrate, anume că la minăstirea Trei Ierarhi era o școală grecească către sfârșitul sec. XVIII. Consolida, deci, drept adevăr, un neadevăr. Confuzia și contradicția din textul Istrate probabil că s-ar fi observat de către cercetătorii de mai târziu. Înlăturându-se, însă, de către Erbiceanu confuzia și contradicția citată și dată fiind autoritatea lui Erbiceanu în materia de istoria bisericii române, afirmarea că la minăstirea Trei Ierarhi era o școală grecească către sfârșitul sec. XVIII a fost luată de bună de către toți cercetătorii de mai târziu (N. A. Bogdan, C. Andreescu, Ilie Gheorghită, N. I. Popa, G. Călinescu). La aceasta mai adăugăm și faptul că lucrarea lui Erbiceanu, în care se făcea afirmarea, era mult mai la îndemână decât Almanahul lui Asachi din 1851, în care Istrate își publicase articolul cu afirmările sale confuze și contradictorii.

Dar mai este încă un izvor despre care cred că a contribuit să se ajungă la afirmarea greșită că la minăstirea Trei Ierarhi ar fi fost o școală grecească spre sfârșitul sec. XVIII, anume locul unde a fost zidită și unde a funcționat Academia Vasiliană despre care Vizanti afirmă că a fost reformată de Gr. A. Ghica.

Arhiepiscopul catolic, Marcus Bandinus, spune în memoriul citat (din 1646—1647): „Actualul principe Vasile înainte cu 6 ani a zidit o mănăstirea nouă... „Au făcut și școală în acest claustru“ (minăstire)⁷⁰.

Arhidiaconul Paul de Alep — pe care l-am mai citat și care a vizitat Iași prin 1653 — spune: „La o mică distanță de minăstire, lângă băi, pe malul marelui lac numit heleșteu sau pescărie, este magnificul colegiu, zidit de Beiful Vasile Vodă“.

„Observăm, mai întâi că edificiul din interiorul minăstirii Sf. Trei Ierarhi, unde acum este școala numită după numele lui Vasile Vodă școala vasiliană, a fost trapeză“⁷¹. Această mărturie contemporană — precum vedem — afirmă că în 1653 școala înființată de Vasile Lupu funcționa în trapeza minăstirii Trei Ierarhi și că, la o mică distanță de

⁶⁹ C. Erbiceanu — op. cit. — pag. LX și LXI.

⁷⁰ V. A. Urechia — Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646, pag. 105—106

⁷¹ N. A. Bogdan — Orașul Iași — Iași, 1913, pag. 208—209.

mînăstire, lîngă băi și pe malul heleșteului, Vasile Lupu a zidit magnificul colegiu, adică o clădire specială unde urma să funcționeze mai departe această școală.

Diferite documente din secolele XVII și XVIII dovedesc că Vasile Lupu Vodă a cumpărat de la marele comis Mihail Furtună, la 15 apr. 1641, un loc și o casă de piatră pe ulița ciubotărească, lîngă heleșteul Bahluiului, unde a zidit (probabil a completat) școala și fereleul⁷² — denumit mai tîrziu și fereleul turcesc. Ulița ciubotărească trece prin partea de apus de zidurile mitropoliei, iar fereleul, care există și astăzi, însă transformat, este în dreptul chiliilor actualei mitropolii. Vasile Lupu Voevod după ce a clădit școala a înzestrat-o cu trei moșii ale căror venituri împreună cu cele ale fereleului le-a încredințat egumenilor dela mînăstirea Trei Ierarhi spre a le întrebuița pentru susținerea școlii înființate de el. Deci, locul școlii era pe undeva prin apropierea zidurilor mitropoliei, dar nu prea departe nici de mînăstirea Trei Ierarhi. Această școală — precum am mai spus — a funcționat sub administrarea egumenilor de la mînăstirea Trei Ierarhi — pînă la focul din 1724 — cînd a ars. Funcționînd colegiul vasilian timp de 80 de ani în apropierea mitropoliei s-a putut admite de unii (Andrei Vizanti) că Gr. Al. Ghica — în 1765, cînd a zidit și organizat Academia grecească la mitropolie — a reorganizat în fapt vechea Academie Vasiliană. După cum alții (Istrate și Erbiceanu) știind că Academia Vasiliană fusese la început între zidurile mînăstirii Trei Ierarhi și administrată tot timpul funcționării ei, de către egumenii acestei mînăstiri, au admis că ea a continuat să funcționeze acolo și mult mai tîrziu — în sec. XVIII — iar Academia grecească înființată de Gr. Al. Ghica era numai o continuare a Academiei Vasiliene.

Punînd acum alături afirmațiile anaforalei din 1828 și pe cele ale hrisovului domnesc din același an, cu afirmațiile lui Istrate, Vizanti și Erbiceanu, observăm că ele se potrivesc într-un singur punct — că era o școală grecească la mînăstirea Trei Ierarhi către sfîrșitul sec. XVIII. E ușor de înțeles că istoricii contemporani ai culturii moldovene, care au utilizat în mod unilateral numai aceste izvoare, fără a surprinde toată complicația problemei, au putut să admită afirmarea că exista o școală grecească la mînăstirea Trei Ierarhi către sfîrșitul sec. XVIII, ba chiar să presupună și să prelungească existența ei pînă în vremea cînd a ținut Asachi cursul de Inginerie. Apoi, pe baza textului Asachi care afirmă că a ținut cursul în „colegiul elin“, etc. — să afirme categoric că Asachi a ținut cursul de inginerie la școala grecească de la mînăstirea Trei Ierarhi.

III. *Concluzia.* Analiza anaforalei din 1828, semnată și de Asachi, a hrisovului domnesc din același an, care aproba propunerile acelei anaforale, analiza textelor Istrate, Vizanti, Erbiceanu și a ipotezei că școala vasiliană a fost zidită undeva în apropierea mitropoliei, au ajutat — cred eu — numai să ne explicăm de unde a izvorît afirmarea că la

⁷² Hrisovul lui M. Sturza din 29 martie 1846, Nr. 23 — reproduce conținutul pe scurt al acestor documente. Cf. și *Th. Codrescu* — op. cit. pag. 75. *N. Iorga* — Documente privitoare la familia Callimachi. Vol. I, Buc. 1902, pag. 450—451. *C. Andreescu* — op. cit. — pag. 7.

mînăstirea Trei Ierarhi era o școală grecească și că acolo a ținut Asachi cursul de inginerie. Inșă aceasta nu înseamnă că explicația dată ar constitui și o dovadă că la mînăstirea Trei Ierarhi era o școală grecească la începutul sec. XIX și că acolo a ținut Asachi cursul de inginerie — cum afirmă unii din istoricii contemporani ai culturii moldovene.

De aceea, noi — pe baza dovezilor ce am prezentat și analizat — socotim adevărată numai afirmarea că Gh. Asachi a ținut cursul de inginerie la Academia grecească de la mitropolie — cum susțin A. D. Xenopol, V. A. Urechia, N. Iorga.

Prin ținerea cursului de inginerie la Academia grecească de la mitropolie, Asachi a făcut o spărtură în sistemul de învățatură al acestei Academii, dovedind, la examenul din iunie 1818, că „paradosirea învățăturilor înalte în limba romînească constituie un metod mai lesnicios” decît în limba greacă și totodată că „cunoștințele pozitive” de inginerie „sînt mai folositoare decît arta scandării în limba greacă, iambii și spondeele versurilor lui Asclepiades”. Aceasta „era primul triumf al instrucțiunii în limba națională”⁷³, spune Asachi. Acest fapt ar fi fost socotit de Asachi un triumf, ori acest triumf ar fi putut să impresioneze pe cineva, dacă Asachi ar fi ținut cursul de inginerie la „clasul începător în limba greacă” de la mînăstirea Trei Ierarhi și nu la Academia grecească de la Mitropolie ?

⁷³ Gh. Asachi — Question de l'instruction publique en Moldavie — 1858, pag. 10.